

Kerékgyártó T. István

Az önpusztítás kényszere

"Életünk anonim száműzöttségben telik
el. Karneváli létünk teherként borul
ránk - nincs hozzá közünk. Meg vagyunk
rendezve, és meg vagyunk ijedve.

De már nem félünk semmitől, mert
már nem tudunk. Alapállásként a szerencsét-
lenséget sajátítottuk el."

/Kornis Mihály/

Az önkizsákmányoló életmód megannyi tünetét érzékelhetjük napjainkban. És az attól való félelmet is, hogy valamiről lemaradunk, valamit nem tudunk megszerezni, valami elveszik számunkra, mielőtt még birtokolhattuk volna. S a félelem egyre inkább elhatalmasodik; mint komor szörny, ott ül a századvég embe-
rének lelke mélyén. Fél az egzisztenciális bizonytalanságtól, a betegségek, a mérgezéstől, a kudarcélményektől. Csakhogy a félelem előbb-utóbb neurotikus szorongásokban jelenik meg, illetve e szorongásoktól való menekülésben. Akár az alkoholhoz, vagy más bódító és kábító szerekhez. És ez a szenvedélyes menekülés a mérgekhez oly mértékű, hogy szinte alig van ember, aki ne próbálná meg valamilyen kábító, serkentő és zsongító szerrel befolyásolni közérzetét. Csaknem mindannyian az idegcsillapítók, a kábító szerek, az alkohol, a koffein, a nikotin bűvöletében élünk. Amiért is az önpusztítás kényszerét lehetetlen véletlenszerű egyéni okokra, hibákra visszavezetni. Mert tömegesen jelentkeznek, és szinte senki sem vonhatja ki magát hatása alól. Olyannyira nem, hogy az önpusztítást akár egyfajta kísértő "démon" befolyásának is tulajdoníthatnánk. Elvont értelemben persze, hiszen a valóságban nagyon is konkrét okai vannak az "önfelszámolásnak". Kézzelfogható és pontosan kimutatható okai. S hogy a mai ember rossz közérzete, nyugtalansága, szorongása, egzisztenciális és morális problémáinak pszichopatológiai tünetekké való átalakulása a legszorosabban összefügg az egyén társadalmi életének mai körülményeivel, közhelyszerű megállapításnak számít. Ám az összefüggés kimondásán túl, az abból kínálkozó további következtetések levonására mégis csak ritkán vállalkozunk.

Ehhez ugyanis a kialakult szociális, kulturális és politikai viszonyok kritikájáig kellene eljutni. Jelenkorunk s közelmúltunk ellentmondásait feltáró elemzésektől sem visszariadva. Még ha múlt időben beszélhetünk is azokról az elképzelésekről, melyek abból indultak ki, hogy a szocializmusban megszűnnek majd a neurózisok, az elmebetegségek, megszűnik a bűnözés, a prostitúció, nem lesznek alkoholisták és kábítószerélvezők, s hogy minden ember szabadon fejtheti ki majd

cselekvőkedvét, akaraterejét, ez a nyilvánvaló felismerés mégsem hozott magával új cselekvési stratégiát. Nem is hozhatott, hiszen ehhez végképp le kellett volna számolni a politika mindenhatóságába és a töretlen fejlődés eszméjébe kapaszkodó hittel. És nem egyéni, hanem társadalmi gyógymódokban kellene gondolkodni. Mert a szocializmus által felvillantott továbblépési lehetőségek rendre balul ütnek ki. Így nemcsak a drogokhoz menekülő személyiség gyógyítására kell fordítani a figyelmet, hanem azoknak a viszonyoknak a felszámolására, melyek a lelki élet rokkantjait, az alkoholistákat, az öngyilkosokat újra és újra termelik. Ehhez a - bizonyosan jószándékú és segítőképz - lelki egészségvédelem intézményrendszerre egyáltalán nem elegendő. Már csak azért sem, mert az egyéni gyógyítás csak időlegesen hozhat eredményt. Vannak, akiknél felszámolható a nikotin, az alkohol, a kábítószerre irányuló leküzdhetetlen szükségérzet, de még többen vannak azok, akik a nagyobb elhalálozási gyakoriság ellenére sem rettennek vissza ezektől a szenvedélyektől. De miért is rettennének, mikor szorongásukat csak így tudják feloldani? Önpusztító és nem önépítő módon! Jobbára azokat a példákat követve, melyek kezdetben nem az önsorsrontó életstílus jellemzőiként jelennek meg.

Ha az egyén cselekvési alternatívái korlátozottak, ha olyan helyzetben él, melyben nincsennek valóságos értékcélok, kiszolgáltatottságát csak látszatcselekvésekben tudja feloldani. Az önpusztítás első foka az önkizsákmányolás, mely lépten-nyomon az áttételesen kielégülő birtoklásigényben nyilvánul meg. Tárgyak vagy javak felhalmozásában, s mindenben, ami sikerélményt hozhat. És megnyilvánulhat akár mások birtoklásában is. A szerzés és birtoklás vágyát ugyanakkor a kialakult társadalmi helyzet minduntalan ébren tartja. Kizárólagossá pedig akkor válik, ha mind több hiány - mely egyébként a szocializmus alapjellegzetessége - vesz körül bennünket. Mert az egyén a megszerzett javakban is mérheti magát, mely bizonyos értelemben a kiválást, az elkülönülést növeli. Minél többet birtokol valaki, annál inkább érzi magát "nagyobb", értékesebbnek. Gyarapodása, melytől nem lehet elvitatni a kiemelkedés jelentéshangsúlyát, összefügg annak a tudatnak a kialakulásával, mely a nincstelenség, a szegénység elutasításából, megvetéséből táplálkozik. Az éppen uralkodó erényekkel szemben is, vagy ezek megerősítő szerepére támaszkodva. Mint napjainkban. Az egyre mérhetetlenebben önkizsákmányolás eredménye az anyagi javak viszonylagos bőségében ölt testet. Pazarló és önpusztító életmódban. A lemaradókat kiváltképp bosszantva, vagy - ellenkező esetben - a tehetetlenség érzésébe süllyesztve. Nyilván az önkizsákmányolás már önmagában is az értelmes élet visszájára fordulását jelenti, hiszen a befektetett energia nincs arányban az eredménnyel.

Nem úgy, mint a privilegizált helyzetűeknél, akik sokszor szerencsés helyzetükből kovácsolnak tőkét. Szellemit, anyagit és hatalmit egyaránt. Csakhogy ez a "tőke" egyre több kétellyel töltheti el az egyént, s egyre több késztetést is termel. Nyugtalanúságot is akár, mely a kíméletlen versengésnek kedvez. Aminek azonban kevés köze van az értelmes életszervezéshez, inkább az egyén hajszoltságát és megszállottságát erősíti. Az életvezetést az alulmaradás felismert veszélye formálja. Eppen ezért a szerzés az, amelyben minden érzés, törekvés összpontosul, valójában a legfőbb célként jelenik meg. Az értelmes élet szemernyi reménye is zárójelbe tevődik így. Nem elsősorban az egyén hibájából, hanem mert a szociális és kulturális viszonyok ezt a magatartást teszik követendővé. Hol van már a közös-

ség visszatartó ereje, s mennyire hiábavaló lenne beszélni a megmásíthatatlan hagyományok szerepéről? Az egyének idegenként érzik magukat a társadalomban, s nincs is más választásuk, mint a privát létbe való visszahúzóds. A valóságban csak kivételesen termelődnek olyan lehetőségek, melyek az üres individualizmus túlhaladását készíténék elő. És semmi sem bizonyítja, hogy az egyének tömegesen önkorlátozásra lennének képesek. Sőt, az a körülmény, hogy a függetlenséget is a tárgyi gazdagság teremti meg, az ellenkezőt látszik erősíteni. Ha pedig ennek a gazdagságnak az elérése célként jelenik meg, szemben a viszonyokat tudatosan formáló magatartással, s ha a valódi közélet reménytelenül politikai ájultságra és függőségre kárhoztatott, ez semmit sem bizonyított kevésbé, mint az önpusztítás kísértését.

Ami miatt bárki is túllépne az üres individualizmuson avagy a nyersmaterialista értékszémleleten, azt nem lehet receptként megfogalmazni. Mert nincsenek olyan érték-kollekciók, melyeket mindenki egyaránt elfogad. Hiábavaló minden olyan kísérletezés, mely az értékek pusztá felmutatásával próbál követőket szerezni. Míg nem vagyunk képesek felismerni az értelmes élet esélyét, életreformról szó sem lehet. De egyáltalán miben ragadható meg ez az esély? Az értelmes élet jószerevel tipizálhatatlan; értéke, súlya nem mindig és nem mindenki számára ugyanaz. Nem ugyanaz azok számára, akik a robotoló életmód szorításából épphogy kiléptek, s nem ugyanaz azoknak, akik a dolgokat és a világot változtató cselekvésekben lelik örömlüket. Mert az az életforma, melyet értelmes jelzővel látunk el, a legcsekélyebb mértékben sem lehet mindenki számára egyforma értelmű. Ebben elsősorban nem az játszik szerepet, hogy életünk mind egyformábbá, személytelebbe vált. Még akkor sem, ha világosan látjuk, hogy az élvezetekbe, a pihenésbe, a szenvedélyekbe is valami típuszerűség tolt, valami mechanisztikus szériaelem. Mivel a fokozódó társadalmi egyenlőtlenségek végletekig leértékelték az egyént, s az így támadt veszteséget korunk nem képes új közösségi teljesítményekkel pótolni, az önpusztítás folyamata megállíthatatlan. Azaz egyik napról a másikra nem lettünk úrrá kifosztottságunkon. Hiszen a kényszerűség és szabadon választhatóság mindent átszelő kettősségét nap mint nap érzékelhetjük. Egyfelől a tasztást, másfelől a vonzást. Annyira el lehet merülni a birtoklás-vágyban, hogy egyszerűen érzéketlenné válunk a "másként is lehet élni" lehetősége iránt. S az anyagi, kulturális és politikai korlátok újra és újra visszazökkenenek bennünket a nyers valóságba.

Így a társadalom különböző csoportja egyre inkább csak a trivialitásokban lelik örömlüket. Csakhogy a trivialitások előbb-utóbb végképp üressé válnak; a javak birtoklása nem ad elegendő értelmet az embernek. Hogyan is adhatna, ha a birtoklás rendre megelőzi a távolabbi értékcélokot, ha bárki azon méri magát, mennyit képes felhalmozni és fogyasztani? Az önpusztítás kényszerét ugyanakkor a kiüresedett emberi viszonyok is minduntalan erősítik. A kifosztottság és tehetetlenség kettős tudata. Valódi élmények helyett pótszerekhez folyamodva, melyek a nyersmaterialista értékszémlelet továbbélésének kedveznek. Mivel az emberi viszonyokból kiveszték az érték-tartalmak, a nyomasztó valóság elől lehet-e máshoz menekülni, mint a pillanatnyi felszabadulást és jóérzést közvetítő drogokhoz? Nyilván ez a "felszabadulás" önmagában is illuzórikus. Hamar kiderül ugyanis, hogy az így elért "jó közérzet" áldozattá teszi az egyéneket. S minél jobban elhatalmasodik a drogok iránti szükségletérzés, annál kevésbé tud kitörni. Még a luxus élet hirtelen rászakadt lehetőségei ellenére sem. Mert ez az élet is a kiüresedett szociális és kulturális viszonyok lenyomatát hordozza. Csak éppen az anyagi bőség el-leplezi a tátongó ürességet. Hiszen nemcsak a szegénység, hanem a gazdagság is

teremthet kiábrándultságot. Főleg, ha ezt a kiábrándultságot az önpusztítás kísérelő jellemzőjeként értelmezzük.

Mert ha csak szemléltető, elviselő vagyunk a viszonyoknak, kiszolgáltatottságunk annál inkább növekszik. S erre az elmúlt időszakból számos példa kínálkozik. Nem utolsó sorban annak következtében, hogy a társadalom államosításával a többség nem aktív résztvevője a szociális, kulturális és politikai viszonyoknak, hanem szemléltetője csak. Alattvalóvá degradálódott. Ámbár ez az alattvalói szerep akár kiegyensúlyozottságot is jelenthet; legalábbis abban az értelemben, hogy senki sem vágyik többre, mint amennyit adnak neki. De hogy az önpusztítás már-már univerzális kényszerét nem lehet csupán az előbbi okokra visszavezetni, azt több tényező is mutathatja. Az önpusztításnak ugyanis a személyiségben rejlő patológikus okai is vannak, s akár még génjeiben is hordozhatja a devianciára hajlamosító tényezőket. Nyomban felmerül azonban a kérdés, vajon a deviáncsá/öngyilkossá, alkoholistává, kábítószer élvezővé/lett személyiséget nem életviszonyai teszik-e azzá? A teljes vagy értelmes életről való lemondás nem társadalmilag meghatározott-e? Mielőtt erre válaszolnánk, szembe kell néznünk azzal a dilemmával is: mit értsünk teljes élet alatt? Azt-e, amit, minden részlegessége ellenére, mivel kielégít bennünket, teljesnek érezzük, vagy pedig olyan életet, amelyen valójában nem is létezik? Bármilyen gazdag legyen is a magunké, mindig van a máséban valami, amit nem lehet a miénk; függetlenül attól, hogy ezt a valamit a magunkénak kívánjuk-e.

Akármennyire kezdetleges, differenciálatlan társadalmat képzelünk is el magunknak, minden szerepmegosztástól menteset; olyat, amelyben minden teljesség csak egészen kicsi lehet még, mindenképpen érzékelteti ezt a kettősséget. Ráadásul, ha arról van szó, ki vagy mi szabhatja meg bárkinek is, mit tartson a legfőbb élvezetnek, milyen élvezetet részesítsen előnyben, még inkább bizonytalanná válik a helyzet. Hogyan lehet megtiltani, hogy valaki például ne az élvezetek árán váljon áldozattá? Akár az értelmes élettel szemben is, melynek bizonyos mozzanatai lehetnek ugyan számára kívánatosak, de ugyanakkor elérhetetlenek, mások viszont elérhetőek, de aligha kívánatosak. Ám már ebből is következik, hogy a hiány körülményei között, a nincstelenség nyomasztó súlya alatt minden olyan üzenetnek szerepe van, amely a gazdag élet illúzióját kelti. Ha ugyanis a valóságos társadalmi viszonyok között nem lehetünk gazdagok, legalább virtuális módon kell azzá válnunk. A való élet helyett a látszatélethez választva. Ehhez a látszatélethez kellenek a drogok, s kell az alkohol is. Mert ezek segítségével érhető el időlegesen az az állapot, mely nemcsak a gazdagság látszatát kelti, hanem biológiai, szellemi és szociális hátrányainkat is kiegyenlíti. Hiszen ebben az állapotban testi-lelki tulajdonságainktól függetlenül kiélhetjük magunkat. S az önpusztítás kényszerrel való veszélye már akkor fennáll, ha a vágykiélés, tulajdon eszményeink belevetítése a másikba megtörténik, aki úgy testesíti meg mindazt, ami lenni szeretnénk, hogy szinte helyettünk létezve teszi, amit, mi - helyzetünkénél fogva vagy képességeink hiánya folytán - nem vagyunk képesek tenni. Az illúzió keltette boldogság- és örömlélmények csupán pillanatnyi megfélemedkezést jelentenek az érdeklentétektől megnyomorított életről, a konfliktusokról, melyek feloldhatatlanul ott feszülnek a családon belül is nemek és generációk között. Arany János kifejezésével élve: "olcsó időnek hasztalan soka"-ként.